

Sanja Ivčević

Neobjavljene vojničke fibule iz srednjocarskog doba iz Arheološkog muzeja u Splitu

Sanja Ivčević
HR 10000 Split
Arheološki muzej - Split
Zrinsko-Frankopanska 25
sanja.ivcevic@armus.hr

UDK: 904:739(497.5 Solin)"01/02"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10. 5. 2006.
Prihvaćeno: 29. 5. 2006.

Ovaj rad posvećujem dragom kolegi Ivanu Maroviću.

U članku je obrađena malobrojna skupina vojničkih fibula porijeklom s područja germansko-retskog limesa. Datirane su u kraj 2. i prvu polovicu 3. st. Dva su primjerka iz Salone, a za treći nisu poznate okolnosti nalaza. Tipološki pripadaju tipovima Böhme 27, Böhme 29, i Böhme 30. Zajedno s fibulama iz Salone, tipa Böhme 28, koje su objavljene ranije, pripadaju vojničkim fibulama srednjocarskog vremena koje prethode kasnocarskim lukovičastim fibulama. Vrijeme njihove uporabe je vrijeme markomanskih ratova, kada u Saloni borave vojne jedinice cara Marka Aurelija, te su možda zaostale kao svjedočanstvo boravka tih legija u Saloni..

Ključne riječi: vojničke fibule, germansko-retski limes, Salona, srednjocarsko doba

obliku krova na dvije vode koja može biti ukrašena utisnutim koncentričnim kružnicama.⁴

Fibula iz Salone odlikuje se lukom uzdužno podijeljenim na dva dijela, cjevastim držačem igle, nogom trokutasta presjeka te spiralnom konstrukcijom za kopčanje igle. To su značajke zbog kojih pripada tipu Böhme 27.

Taj je tip fibule nastao na području gornjogermansko-retskog limesa, poput tipova fibula koji joj prethode i iz kojih se razvija (Böhme 22-26).⁵ Kako je većina primjeraka iz vojničkog konteksta, pripisuju se vojničkoj nošnji u razdoblju kraja 2. st. i prve polovine 3. st. Jednoobraznost fibula ukazuje na serijsku proizvodnju u radionici.

Premda su najbrojnije na matičnom području, nalazimo ih rasprostranjene i u ostalim krajevima Carstva, ali dok primjerci s područja germansko-retskog limesa imaju spiralnu konstrukciju za kopčanje igle i pravokutni presjek luka, u istočnim dijelovima Carstva javljaju se fibule s višedijelnim lukom, zglobnom konstrukcijom i trokutastim presjekom luka,⁶ kakav je primjerak iz Beograda.⁷

Malobrojni nalazi s područja Panonije također imaju zglobni mehanizam za kopčanje, a zastupljene su inačice s dvodijelnim i trodijelnim lukom.⁸ Za nas je posebno zanimljiv primjerak zglobne fibule s polukružnom zaglavnom pločicom, premda je, za razliku od naše spiralne, fibula iz Beograda zglobna.⁹

Slična situacija je na području rimske Dacije, gdje su fibule tog tipa rijetke, a zastupljene su inačice s dvodijelnim i s trodijelnim lukom.¹⁰ Kod fibula iz Dacije uočava se velika sličnost s onima iz Mezije,¹¹ dakle pripadaju zglobnim fibulama tog tipa koje su zastupljene u istočnim krajevima Carstva. Autorica¹² kod navođenja analognih primjeraka navodi one pronađene u rimskim logorima na gornjogermansko-retskom limesu, ne uzimajući u obzir konstrukciju za kopčanje. Podjelu na zglobne i spiralne fibule tog tipa tek je kasnije prva uvela A. Böhme,¹³ i tek je tada uočena razlika u rasprostranjenosti ovih fibula s obzirom na konstrukciju. Postoje četiri inačice tipa koje su nastale s obzirom na konstrukciju fibule, dok vremenski nema razlike u pojavi i trajanju između inačica tog tipa. Naš primjerak najbliži je inačici Böhme 27a, jer ima dvodijelni luk kojem vrpčice od kojih je luk sastavljen imaju pravokutni presjek. Ostale značajke odgovaraju ovoj inačici, osim dvije, a to su oblik zaglavne pločice i držač igle. Naime, držač igle na našem je primjerku kraći od noge, a to nalazimo samo

Vojna kretanja i premještanja vojnih postrojba razlog su širokoj rasprostranjenosti fibula rabljenih kao dio vojne nošnje. Tako je već od kraja 1. st. pr. Kr. tip aucissa, upravo zahvaljujući tome što su ih nosili vojnici, zastupljen u svim rimskim provincijama.

U prvoj polovici 1. st. tu ulogu preuzimaju snažno profilirane fibule, za koje se drži da su nastale iz kasnolatenskih oblika, ali čije porijeklo i razvoj podtipova nije još do kraja razjašnjeno.

Od kraja 1. st. pojavljuju se koljenaste fibule, koje traju kroz čitavo 2. i 3. st. s pojavom i na početku 4. st.

Pojava nekog novog tipa ne znači prestanak uporabe tipa koji mu prethodi, niti prestanak proizvodnje. Obično dolazi do postupnog istiskivanja, te oblici traju istovremeno neko određeno vrijeme. Također se unutar jednog tipa redovito javljaju podtipovi, ovisno o radionici u kojoj su se izrađivale. Tako se na primjer unutar koljenastih izrađuju zglobne i spiralne, opet s određenim podskupinama unutar te podjele, ovisno o položaju držača igle, obliku luka, načinu ukrašavanja. Pokušaj utvrđivanja radioničkog porijekla je prilično težak kod fibula koje su prihvaćene na širokom području i uglavnom se temelji na brojčanoj zastupljenosti na nekom području.

Stroga podjela fibula po spolu nositelja nije postojala. Premda su nalazi vojničkih fibula pretežito iz vojnih logora ili iz muških grobova, njih su nosile i žene.

Kasnocarska fibula koja će istisnuti sve ostale tipove jest lukovičasta fibula. Uniformnost je dosegla razinu kao nikad prije, kao uostalom i u ostalim aspektima života. Taj tip fibule razvija se unutar osnovnog tipa, ali u kronološkom slijedu gdje jedna nova inačica smjenjuje staru. Lukovičaste fibule, kao što je dobro poznato, postale su i statusni simbol i oznaka vjernosti, bolje rečeno, pokornosti caru.

U razdoblju kraja 2. i prve polovice 3. st. na germansko-retskom limesu javlja se nekoliko tipova fibula koje su bile u vojnoj uporabi. Zajedničko im je porijeklo, lučna konstrukcija i vrijeme trajanja. Kod obrade takvih fibula iz Arheološkog muzeja u Splitu oslonili smo se na tipološku podjelu A. Böhme,¹ koja je razvila tipologiju s obzirom na nalaze u logorima Saalburgu i Zugmantelu. Prije no što prijeđemo na obradu ove malobrojne skupine važno je napomenuti da su T-fibule iz Salone,² koje prethodni autori nisu odvajali od lukovičastih, već objavljene pa ih u ovoj radnji ne obrađujemo.³

Uz pet spomenutih iz Salone još su tri primjerka, od kojih su dva iz Salone, a za treći nisu poznate okolnosti nalaza. Tipološki pripadaju tipovima Böhme 27, 29 i 30. Böhme 28 su T-fibule.

Primjerak iz Salone (kat. br. 1, T. 1.1) pripada tipu Böhme 27, inačici 27a. Osnovne značajke tipa Böhme 27 su spirala s unutrašnjom tetivom, trokutasta glava fibule s kuglastim ukrasima, dvodijelni ili trodijelni luk izrađen od visoko izvijenih vrpčica pravokutnog presjeka, cjevast držač igle te noga u

¹ Böhme 1972.

² T-fibule su tip iz kojeg se razvijaju lukovičaste fibule.

³ Ivčević 2000.

⁴ Böhme 1972, str. 25.

⁵ Böhme 1972, str. 22-25.

⁶ Böhme 1972, str. 61, 62.

⁷ Bojović 1983, T. XL. 378.

⁸ Kovrig 1937, str. 124, T. XVII. 174, 197, 197a.

⁹ Kovrig 1937, T. XVII. 179.

¹⁰ Popescu 1945, str. 495, sl. 6. 68, 69; Bajusz, Cociş 1997, T. VI. 47, 48.

¹¹ Bojović 1983, T. XL. 378.

¹² Popescu 1945, str. 496.

¹³ Böhme 1972.

na nekim primjercima inačice 27 c, koja ima trodijelni luk.¹⁴ Taj element je rijedak kod ovog tipa, a nešto je češći kod tipa Böhme 26, koji je blizak našem tipu i s kojim se istovremeno razvija. Taj tip fibule pripada istoj, široj skupini fibula, naime, radi se o fibulama s višedijelnim lukom koje se od naših razlikuju po tome što im je spirala u tuljcu. Dakle, ne čudi da je neki konstruktivni element prihvaćen i kod izrade neke od serija fibula sa zaglavnom pločicom. Drugi element po kojem se razlikuje od osnovnog tipa jest oblik zaglavne pločice koja je uvijek trokutasta oblika i završava kuglastim ukrasom. Kod primjerka iz Salone ona je polukružna, a ukras je izveden na isti način. Osim toga, i način ukrašavanja urezanim linijama, dok su ostale fibule tog tipa ukrašene jedino utisnutim koncentričnim kružnicama, odvaja salonitanski primjerak od ostalih. Budući da po osnovnim značajkama pripada fibulama s dvodijelnim lukom i spiralnom konstrukcijom, vjerojatno se radi o posebnoj seriji fibula unutar proizvodnje istoga tipa. Važno je naglasiti da taj primjerak pripada onoj skupini koja se veže uz nalaze u zapadnim provincijama Carstva.

Primjerci tipa Böhme 27 nalaze se u relativno velikom broju na području germansko-retskog limesa,¹⁵ a prema istoku su sve rjeđi. Tako je iz Austrije poznat jedan primjerak s dvodijelnim i jedan s trodijelnim lukom iz Linza.¹⁶ U Augsti je pronađen jedan primjerak s trodijelnim lukom, datiran od 150 do 250. god.¹⁷ Nisu zastupljene u sisačkom materijalu.¹⁸

Drugi primjerak iz Salone (kat. br. 2, T. 1.2) karakterizira dugi zglobni tuljac šesterokutnog presjeka, koji na oba kraja ima po jedno plastično rebro i lagano zadebljane krajeve. Prema tipološkoj podjeli A. Böhme, pripadaju tipu 30. Luk je uzdužno razdijeljen na dva dijela, svaka vrpčica na dijelu uz zglobni tuljac ima kuglasti ukras. Našem primjerku nedostaje završetak luka i noga. Luk se na mjestu koji nedostaje spajao i, sudeći po analogijama, taj je dio mogao biti obavijen žicom, kao što je slučaj s fibulom iz Zugmantela,¹⁹ koja pokazuje veliku sličnost s našim primjerkom. Žicom je omotan donji dio fibule iz Beograda,²⁰ koja pripada istome tipu kao naš primjerak, ali se razlikuje u oblikovanju luka. Naime, fibula iz Beograda ima luk oblikovan poput fibula Bohme 28 kojem pripada ranije obrađeni primjerak iz Salone. Važan detalj kod fibule iz Beograda su jezičci na mjestu spajanja luka. Takav jezičac, ali samo jedan - za razliku od beogradskog primjerka, koji ima dva - ima naša fibula. Taj detalj vezuje ovu fibulu uz tip Böhme 27. Oblik noge je vjerojatno bio romboidan, poput onih u ostalih fibula. Još su dva primjerka

iz Singidunuma, oba sa zglobnom konstrukcijom.²¹ U Gornjoj Meziji nađena su još tri primjerka zglobnih fibula tog tipa i svi potječu s područja limesa, dok u unutrašnjosti provincije takvih nalaza nema. Kod obrade materijala s područja Dardanije nisu spomenute fibule tog tipa.²²

Šesterokutni zglobni tuljac vezuje naš i sličan primjerak iz Zugmantela²³ s T- fibulama sa zglobnom konstrukcijom (Böhme 28) čija proizvodnja započinje početkom 3. st. i traje do pojave lukovičastih fibula. Najbliža je inačici Böhme 28 I.

Takve fibule ukrašavale su se umetanjem pločica od plemenitog metala u za to predviđene utore na luku. Na našem primjerku nije sačuvano ostataka takvog ukrasa, ali je, sudeći po udubljenjima na luku, mogao imati takav ukras. Izradom luka najbliža je inačici Böhme 25 f . Radi se o fibulama sa spiralom u tuljcu i jednodijelnim lukom, koje se javljaju krajem 2. i početkom 3. st. na području gornjogermansko-retskog limesa i čini se da su bile u vojničkoj uporabi. U istočnim krajevima Carstva više su u upotrebi bile takve fibule (tip 26 f) sa zglobnom konstrukcijom, dok su spiralne rijetkost.²⁴

Važno je istaknuti da su fibule tipa Böhme 30, kojem pripada naš primjerak, izrazito rijetke. Samo jedan primjerak je pronađen u Zungmantelu, u Saalburgu nije zabilježen niti jedan nalaz. Analogni primjerci iz groba u Borstelu²⁵ imaju dvostruku spiralu za kopčanje igle, koje je netipična za rimsko područje, a javlja se u graničnim područjima sa slobodnom Germanijom. Tri fibule su pronađene u Gornjoj Meziji, s područja limesa, dok ih u unutrašnjosti provincije nema.²⁶ Primjerci slični našem nađeni su uglavnom na području limesa,²⁷ te se pretpostavlja vojnička upotreba. Da nisu bile isključivo u vojničkoj uporabi, svjedoči nalaz spomenutog para fibula u ženskom grobu.²⁸ Datiraju se u kraj 2. i početak 3. st.

U isto vrijeme datiraju se i fibule s dugim zglobnim tuljcem kojima je luk dvaput lomljen pod pravim kutom. Osnovna obilježja te skupine fibula (Böhme 29) su dugi zglobni tuljac, najčešće bez ikakvog ukrasa na kraju, luk dvaput lomljen pod pravim kutom pravokutna presjeka, po sredini gornje strane luka je uzdužno rebro uz koje su nanizane utisnute kružnice. Na vanjskom lomu luka nalazi se ukrasni nastavak u obliku životinjske glave postavljen paralelno s nogom fibule. Detalji su precizno izvedeni, a katkad ukras s prednje strane luka ima takav oblik, ali češće je samo kuglasta oblika. Tipološki ih možemo povezati s tipom Böhme 28. Način ukrašavanja luka najbliži je inačici 28 e. To su T-fibule sa zglobom u tuljcu koje

su bile rasprostranjene na području Velike Britanije, rajnskoga i dunavskog područja, na istoku sve do Sirije (što se otprilike poklapa s područjem rasprostiranja fibula aucissa, koje su bile najrašireniji oblik vojničke fibule ranocarskog vremena). Iz T-fibula razvit će se kasnocarske vojničke fibule - lukovičaste koje vrlo brzo ulaze u masovnu uporabu na području cijelog Carstva. Za razliku od T-fibula, tip Böhme 29 nije proizvođena ni rabljena masovno, ali je rasprostranjena na širokom području, pa je, doduše malobrojnim primjercima, zastupljena u Nizozemskoj, Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj, a dva su primjerka pronađena u Siriji.²⁹ Ubraja se u vojničke fibule kraja 2. i prve polovine 3. st. na što upućuje tipologija, ali i nalazi na području vojnih logora. Fibula koja se čuva u Arheološkome muzeju u Splitu (kat. br. 3, T. 1.3) za koju nemamo precizne podatke o okolnostima nalaza, po osnovnoj konstrukcijskoj shemi pripada tom tipu. Ipak se po nekim detaljima odvaja od fibula karakterističnih za tu skupinu. Prije svega, na dijelu luka koji se lomi prema nozi ukras u obliku životinjske glave zamijenjen je kuglastim ukrasom, dio luka prema nozi je obavijen žicom, a luk se razlikuje jer mu je središnji dio šupalj i tu je vjerojatno bio natpis. Slova nisu sačuvana, ali se uz rubove vide ostaci koji bi mogli biti dijelovi slova. Primjerak poput našega koji se čuva se u Kölnu,³⁰ nosi natpis VTERE FELIX, pa bismo mogli to pretpostaviti i za naš primjerak. Posvetni natpis *utere felix* nije neuobičajen na fibulama. Iz Salone su dvije lukovičaste fibule s tim natpisom, koje su datirane u kasnije vrijeme (kraj 3. i početak 4. st.).³¹ Spomenuta fibula slična je našoj čak i u detaljima poput žice omotane oko dijela luka prema nozi fibule, kuglastog ukrasa na dijelu luka gdje se lomi prema nozi, te završecima zglobnog tuljca profilacijom. Navedeni ih detalji razlikuju od osnovnog tipa, ali naš primjerak ima još jednu osobitost, a to je pelta oblik zaglavne pločice. Takvu zaglavnu pločicu nalazimo kod tzv. pelta fibula, koje se vremenski, prostorno, a i po porijeklu podudaraju s fibulama obrađenim u ovoj radnji.³² Slične oblikom su i zaglavne pločice na fibulama tipa 22 i 23, koje također pripadaju srodnoj skupini fibula.

Za dataciju ove fibule treba uzeti vremenske okvire osnovnog tipa, a to je kraj 2. i početak 3. st. Možda se s obzirom na pojednostavljenje ukrasa na luku, odnosno zamjene životinjske glave jednostavnim kuglastim ukrasom može našu staviti u kasnije razdoblje u okviru datacijskih okvira tipa.

Fibule s posvetnim natpisom u kojem se ponekad navodilo ime nositelja ili naručitelja fibule izrađivane su po narudžbi i zato ne čudi što se međusobno razlikuju u detaljima, a same su razlike mogle biti uvjetovane ukusom naručitelja ili onoga koji je fibulu izrađivao.

Srebrna fibula iz Salone, kat. br. 3, T. 1.3, koja je pripadala istom tipu kao naša fibula. Način ukrašavanja i oblik noge su slični našim primjercima.

^[1] Böhme 1972, str. 64, fundliste 29; Behrens 1954, sl. 9. 5; Gechter 1980, str. 605, sl. 8.6, str. 607, sl. 9.1.

^[2] Behrens 1950, str. 9, 10, sl. 13, 9.

^[3] Srebrna fibula nosi natpis Messor fecit s jedne, a vtere felix s druge strane luka, dok je na zlatnoj natpis De(l)mati s jedne, a vtere felix s druge strane luka; Ivčević, 2000, str. 137, T.V.26, 27.

^[4] Böhme 1972, str. 44, T. 30. 1154-1167.

Fibule obrađene u ovoj radnji, od kojih su dvije iz Salone (kat. br. 1 i 2), a za treću (kat. br. 3) ne znamo okolnosti nalaza, porijeklom su s germansko-retskog limesa, traju od kraja 2. st. kroz prvu polovicu 3. st. i sve se pripisuju vojničkoj nošnji. Razlikuju se u zastupljenosti, te je prema sadašnjem stanju istraživanja najbrojnija skupina kojoj pripada fibula pod kataloškim brojem jedan, a ona pod kataloškim brojem dva pripada najslabije zastupljenoj skupini fibula. Fibule kojima pripada primjerak pod kataloškim brojem 3 također su malobrojne. Napomenimo da je tip Böhme 28, također srodan navedenim fibulama, zastupljen u Saloni s pet primjeraka,³³ od kojih jedan ima spiralnu, a ostala četiri zglobnu konstrukciju. To je tip koji je puno brojniji od ostalih, a drži se da upravo iz ovog tipa se razvijaju lukovičaste fibule. Radi se o istovremenoj pojavi nekoliko međusobno srodnih tipova, koji su rabljeni kao dio vojničke nošnje krajem 2. i u prvoj polovici 3. st. Od kraja 3. st. vojnička fibula postaje lukovičasta, koja je zamijenila sve dotadašnje oblike. U Saloni je pronađen velik broj lukovičastih fibula, što ne čudi s obzirom na veličinu grada i masovnost uporabe te fibule.³⁴

Pitanje koje proizlazi iz proučavanja ovog materijala jest na koji su način dospjele na naše područje. Jesu li stigle u okviru nekih većih vojnih gibanja, kao što je slučaj s koljenastim fibulama, koje su zastupljene u velikom broju u Saloni,³⁵ a možemo ih povezati s vojnim gibanjima u vrijeme dačkih ratova, kada je Salona bila jedna od postaja na putu vojske prema Dakiji u Trajanovim vojnim akcijama.³⁶ U Saloni je tada bila stacionirana II. trajanska legija.³⁷

Malobrojnost vojničkih fibula iz srednjocarskog doba na našem području ne umanjuje njihovo značenje jer su, sveukupno gledano, ove fibule rijetke usporedimo li ih s tipovima poput koljenastih, koje su izrađivane masovno. Kao što su početak 2. st. označili dački ratovi, kraj tog stoljeća označili su markomanski ratovi, koji su bili uzrokom obnavljanja bedema u Saloni. Gradske zidine se u to doba obnavljaju i u drugim velikim gradovima u Dalmaciji, na primjer u Naroni i Jaderu.³⁸ Naime, kad su Markomani i Kvadi zaprijetili da će prodrijeti dublje u područje Carstva, Salona je, na carsku inicijativu (budući da radove obavljaju vojnici) osigurana gradnjom bedema.

U Saloni nisu stalno boravile vojne jedinice, već bi se samo u slučaju neposredne opasnosti stacionirale za vrijeme trajanja opasnosti, nakon čega bi se povukle u svoje matične logore. Dva natpisa iz Salone³⁹ svjedoče da su 170. god., za vrijeme vladavine cara Marka Aurelija (161.-180.) sagrađeni dijelovi zidina i kula

Srebrna fibula iz Salone, kat. br. 3, T. 1.3, koja je pripadala istom tipu kao naša fibula. Način ukrašavanja i oblik noge su slični našim primjercima.

^[1] Ivčević 2000, str. 128 - 132, T. I. 3-7.

^[2] Iz Salone je sačuvano 75 fibula tog tipa u starom fondu Arheološkog muzeja, a priličan broj takvih fibula je bez okolnosti nalaza; Ivčević 2000.

^[3] 18% fibula iz Salone pripada koljenastim fibulama, Ivčević 2002, str. 239, 240.

^[4] Ivanišević 2002, str. 30-35.

^[5] Betz 1938, str. 44, 45; Wilkes 1969, 116, 117.

^[6] Cambi 1991, str. 18.

^[7] CIL III 1979, 1980.

koje su podigli vojnici 1. kohorte Delmata pod vodstvom tribuna Granija Fortunata i detašmani II. i III. legije pod zapovjedništvom centuriona Publija Emilija Amintijana.⁴⁰ Te su dvije legije bile formirane 165. god.⁴¹ Boravile su u Saloni u vrijeme markomanske opasnosti, što je vrijeme uporabe svih fibula obrađenih u ovoj radnji, te su one možda svjedočanstvo boravka tih legija u Saloni.

Katalog

1. inv. br. 4874; Salona; bronca; kraj 2. st. - kraj 3. st.; duž. 6,2 cm, vis. 2,4 cm, dvodijelni luk sužava se prema nozi koja je trokutasta presjeka i ukrašena urezanim rombovima, držač igle je cilindričan, sačuvan je luk tetive spiralnog mehanizma za kopčanje igle, igla nije sačuvana.
Literatura: Fauduet 1999, T. IX, 60; Böhme 1972, T. 15, 655; Jobst 1975, T. 25, 188
T. 1.1
2. inv. br. H 2663; Salona; bronca; kraj 2. st. - kraj 3. st.; duž. 4,1 cm, ulomak fibule, sačuvan dvodijelni luk ukrašen s dva kuglasta ukrasa na svakom dijelu luka, zglobni tuljac kružnog presjeka također završava s obje strane kuglastim ukrasom, luk se naglo sužava u nogu od koje je sačuvan samo početak.
Literatura: Böhme 1972, T. 21, 831; Bojović 1983, T. XL, 379, 380.
T. 1.2
3. inv. br. 38108; nepoznato nalazište; bronca; kraj 2., prva polovica 3. st.; duž. 6,3 cm, vis. 3,4 cm, luk četvrtastog oblika završava kuglastim ukrasom, na dijelu luka prema nozi obavijen brončanom žicom, luk je šupalj, vjerojatno su na tom mjestu bila slova, zaglavna pločica u obliku pelte, zglobni tuljac je dug i završava kuglastim ukrasom.
Literatura: Behrens 1950, sl. 13. 9; Böhme 1972, str. 28, sl. 1.5; T. 1.3

Literatura

- Abramić 1991
M. Abramić, *O povijesti Salone*, u: *Antička Salona*, N. Cambi, ed., Split 1991, 39-46.
- Bajusz, Cociş 1997
I. Bajusz, S. Cociş, *Fibule romane de la Porolissum*, Acta Musei Napocensis 34, Cluj-Napoca 1997, 521-534.
- Behrens 1950
G. Behrens, *Römische Fibeln mit Inschrift*, Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 1-12.
- Behrens 1954
G. Behrens, *Zur Typologie und Technik der provincialrömischen Fibeln*, Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz 1, Mainz 1954, 220-236.
- Bojović 1983
D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983.
- Betz 1938
A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Abhandlungen des archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien 3, Beč 1938.
- Buora 2006
Fibule dal teritorio di Aquileia e dall'area di Spalato dal I sec. a. C. al IV sec. d. C., un confronto, u objavi
- Böhme 1972
A. Böhme, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, Saalburg Jahrbuch XXIX, Saalburg 1972.
- Cambi 1991
N. Cambi, *Uvod*, u: *Antička Salona*, N. Cambi, ed., Split 1991, 7-36.
- Carrara 1991
F. Carrara, *Topografija i iskapanja Salone*, u: *Antička Salona*, N. Cambi, ed., Split 1991, 101-204.
- CIL III
Corpus Inscriptionum Latinarum III, Berlin 1902.
- Gechter 1980
M. Gechter, *Die Fibeln des Kastells Niederbieber*, Bonner Jahrbücher 180, Bonn 1980, 589-610.
- Ivanišević 2002
M. Ivanišević, *Povijesni izvori*, u: *Longae Salonae*, E. Marin, ed., Split 2002, 23-86.
- Ivčević 2000
S. Ivčević, *Lukovičaste fibule iz Salone u Arheološkom muzeju Split*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 92, Split 2000, 125-187.
- Ivčević 2002
S. Ivčević, *Fibule*, Longae Salonae, E. Marin, ed., Split 2002, 229-276.
- Jobst 1975
W. Jobst, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, Linz 1975.
- Jovanović 1978
A. Jovanović, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1978.
- Kahler 1991
H. Kähler, *Porta Caesarea u Saloni*, u: *Antička Salona*, N. Cambi, ed., Split 1991, 205-240.
- Kliškić 2002
D. Kliškić, *Oruđe i oružje*, Longae Salonae, E. Marin, ed., Split 2002, 483-557.
- Košćević 1080
R. Koščević, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb 1980.

40 Abramić 1991, 43; Carrara 1991, 128, 197; Kähler 1991, 236.

41 Kliškić 2002, str. 517.

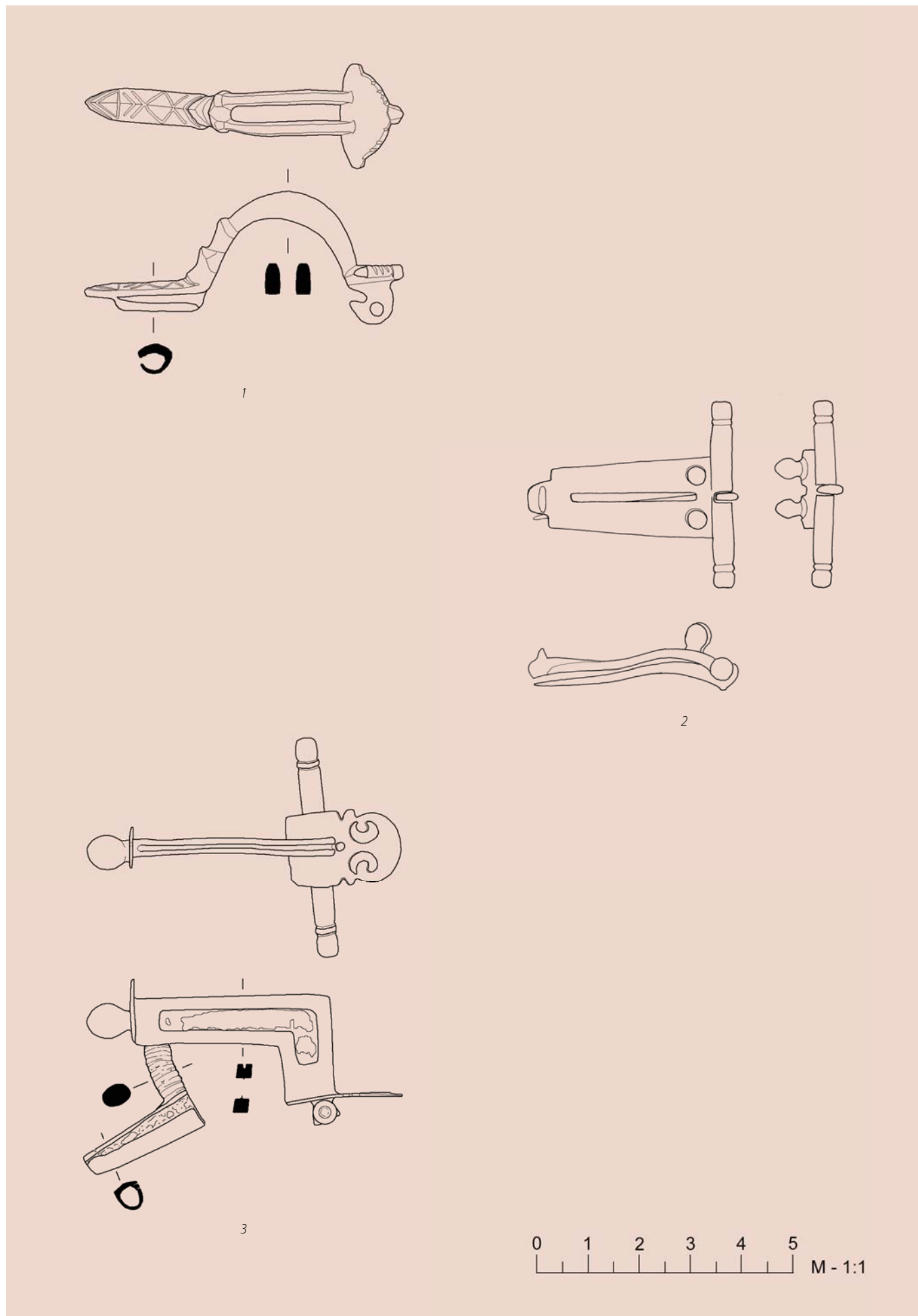

Tabla 1.
(autori crteža: kat. br. 1 i 3. Z. Podrug; kat. br. 2 A. Marina)

Kovrig 1937

I. Kovrig, *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, Dissertationes Pannonicae II, 4, Budimpešta 1937.

Pop-Lazić 2002

S. Pop-Lazić, *Nekropole rimskog Singidunuma*, Singidunum 3, Beograd 2002, 7-100.

Riha 1994

E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst, Die Neufunde seit 1975*, Augst 1994.

Popescu 1945

D. Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für altertümer in Bucuresti*, Dacia IX-X, Bukurešt 1945, 485 -505.

Wilkes 1969

J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.

Summary

Unpublished Military Fibulae from the Middle Roman Imperial Period kept in the Archaeological Museum in Split

Key words: military fibulae, German – Raetian Limes, Salona, middle Roman Imperial period

Due to military movements and repositioning of the military troops, one of the main characteristics of the fibulae used as a part of military equipment is their wide area of distribution. That is precisely why the Aucissa fibulae type that was worn by soldiers has been present in all of the Roman provinces since the late 1st century BC.

In the first half of the 1st century AD, this role was taken by the well-defined fibulae that are considered to have developed from the late La Tene forms, but whose origin and development of the variants has still not been clarified. Knee-shaped fibulae appeared in the late 1st century and lasted all through the 2nd and 3rd century, appearing even in the early 4th century. Late Imperial fibula that would take place of all the other types was a crossbow fibula.

The Salona example (cat. no. 1) belongs to the Böhme 27 type, variant 27a, and according to the basic characteristics, it belongs to the two-part bow-shaped fibulae with spiral construction. Salona example differs from the basic type in the form of the head plate. Probably a series of fibulae existed within the same type. It is important to emphasize that this example belongs to the group connected to the finds in the western provinces of the Empire.

Böhme 27 type examples can be found in large numbers in the area of German – Raetian Limes, they become rare towards the east.

Second Salona example (cat. no. 2) is characterised by a long cover of the hinge with the hexagonal cross-section that has a sculpturally defined rib on each side and slightly thicker endings. According to the typological classification of A. Böhme, they belong to the type 30. They are dated in the late 2nd and early 3rd century, and the examples similar to ours could be found in the Limes region, which assumes military usage.

Fibulae with long cover of the hinge that have twice rectangle bended arch (Böhme 29) are dated in the same period. Fibula with catalogue no three belongs to this group. Nevertheless, it still differs from the fibulae characteristic for this group in some details. Primarily, decoration in a form of an animal head placed on the part of the arch that bends towards the leg, has been replaced by a decoration in a shape of a ball, part of the arch close to the leg is wrapped in wire, and the arch differs because the middle part is hollow and inscription was probably placed there. The letters have not been preserved, but some remains in the corners could be parts of the letters. The same example is kept in Cologne and it carries the legend VTERE FELIX, which was probably the same for our example as well. It has one more peculiarity and that is the pelta-like shape of the head plate. This kind can be found with the so-called Pelta fibulae that correspond to our fibulae in time, area and origin.

The beginning of the 2nd century was characterized by the Dacian wars, while the end of the same century was characterized by the Marcomanni wars that led to the reconstruction of Salona walls. It is difficult to say whether this material witnesses the military expeditions caused by that event. Namely, Salona did not have permanent army troops situated there, but they would temporarily come during the immediate danger, and after that, they would retrieve into their base camps. Inscriptions from Salona dating from 170 AD witness that the parts of the walls and towers were built by the soldiers of the 1st Delmati cohort led by the tribune Granius Fortunatus and the detachments of the 2nd and 3rd legion led by the centurion Publius Emilius Amintianus. These two legions were established in 165 during the rule of Marcus Aurelius (161 – 180). They stayed in Salona during Marcomannian danger, that is the time when all the fibulae discussed in this paper were used, and may have been left as a testimony of this legions' stay in Salona.

Translation: Jasminka Babić